

Z předměstí na venkov: nucené přesunutí královéhradeckého obyvatelstva v důsledku výstavby pevnosti ve druhé polovině 18. století*

Jana Vojtíšková

FROM THE OUTSKIRTS TO THE COUNTRY: THE FORCED RELOCATION OF THE HRADEC KRÁLOVÉ POPULATION AS A RESULT OF THE CONSTRUCTION OF THE FORTRESS IN THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY

The paper focuses on the case of the Hradec Králové suburban population, which was gradually forced to move after the second half of the 1760s in order to free the area for the building of a bastion fortress. While the first generation of the evacuees (“vybouranci”), as this population was called, moved to new suburban settlements on the very outskirts of the town district and remained in contact with the town community, though separated by the military zone, their descendants had converted their settlements by the mid-19th century to separate municipalities and became new neighbours of the fortress town of Hradec Králové. The present study aims to map this complex process, the consequences of which have been strongly reflected in the urban, demographic and economic development of the town and its immediate surroundings.

KEYWORDS:

18th century; town; Hradec Králové; bastion fortress; forced relocation of population

Tematika nuceného přesunu obyvatelstva není dějinám zvláště 20. století cizí.¹ K nucenému opuštění obydlí však docházelo z různých důvodů i ve stoletích dřívějších. Královéhradecké předměstské obyvatelstvo bylo od druhé poloviny šedesátých let 18. století postupně přemístěno, aby uvolnilo prostor pro vybudování bastionové pevnosti. Zatímco první generace „vybouranců“, jak bylo obyvatelstvo nazýváno, se přesunula do nových předměstských osad při samém okraji městského obvodu a setrvala ve svazku s městskou obcí, byť odříznutá vojenským pásmem, u jejích potomků již v polovině 19. století došlo k pomyslnému přestřižení pupeční šňůry a k přeměně osad na samostatné obce; ty se tak staly novými sousedy pevnostního města Hradce Králové. Tato studie si klade za cíl zmapovat tento složitý proces, jehož důsledky se zásadním způsobem promítly do urbanistického, demografického i hospodářského vývoje města a jeho bezprostředního okolí.

* Příspěvek je výstupem Specifického výzkumu 2016 FF UHK č. 2115/03.

¹ Vzpomeňme dopady vzniku hraničního pásma a vojenských újezdů po roce 1948 nebo též zánik osídlení či ztrátu právního statutu s ohledem na pokles obyvatelstva v oblastech těžby nerostného bohatství či výstavby vodních děl, elektráren a silniční sítě. K tématům uveďme výběrově Vojtěch BROŽA a kol., *Přehrady Čech, Moravy a Slezska, Liberec 2005*; Václav KREJČÍ, *Most. Zánik historického města a výstavba nového města 1945–2000, Most 2008*.

Královské věnné město Hradec Králové platilo až do bělohorské bitvy za jedno z nejvýznamnějších a nejlidnatějších měst Českého království.² Velký zlom v jeho vývoji přinesla třicetiletá válka, která ho svou destrukcí zástavby a velkým úbytkem obyvatelstva degradovala na město druhého řádu. Bez nadsázky je možno říci, že i tímto prudkým společenským pádem Hradec patřil mezi vůbec nejpostiženější místa tehdejších Čech.³ Teprve přelom 17. a 18. století zaznamenal stabilizaci poměrů, k níž přispěla i absence velkých morových epidemií. Město, k němuž v polovině 18. století přiléhala dvě předměstí — Pražské a Mýtské, se vlivem složitých společenských změn profilovalo jako z větší části zemědělské, kdy k rostlinné a živočišné produkci byla hojně využívána úrodná půda v okolí rozvětveného labského a orlického řečiště. Kromě tří obecních dvorů (Bohdaneckého, Věkošského a Šostenského)⁴ se v městském obvodu nacházela i řada dvorů ve vlastnictví hradeckých měšťanů. Hradec, od roku 1751 sídlo krajského úřadu a již několik desítek let i královéhradecké diecéze,⁵ tak plnil roli regionálního správního a tržního střediska, jehož silnou stránkou byla v očích vládnoucí dynastie strategická poloha.⁶

V souvislosti s válečnými neúspěchy v první slezské válce, v jejímž důsledku Habsburkové ztratili Slezsko a Kladsko, a vlivem složitého politického vývoje za druhé slezské války a posléze tzv. sedmileté války, které jen potvrdily předchozí stav,⁷ přišla habsburská monarchie nejen o důležitou hospodářskou základnu, ale též o naprostou většinu pevností ochraňujících soustátí od severu, jmenovitě o Hlohov, Vratislav, Břeh, Svidnici, Nisu a Kladsko. V Čechách se po skončení válek nacházely pevnosti Cheb, Praha, České Budějovice a Plzeň; menší pevnost stála i v Pardubicích. Situaci příliš nenapomáhala ani další opevněná místa, jako byl například děčínský hrad. Ve zbylé části Slezska a na Moravě se nacházely pevnosti Opava, Olomouc, Jihlava, Brno

-
- 2 Souhrnně srov. zvl. Jaromír MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850. I/1. Od nejstarších dob do r. 1526; I/2. Léta 1526–1620*, Hradec Králové 1996, 1997.
 - 3 K tématu komplexně TÝŽ, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850. II/1. Léta 1620–1740*, Hradec Králové 1994, s. 5–78.
 - 4 K jejich poloze srov. níže rekonstrukční mapu (Obr. 1).
 - 5 K problémům, které provázely založení instituce a oddálily výstavbu biskupské rezidence, naposledy souhrnně Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Vztah města a královéhradeckého biskupství v době jeho založení*, in: Petr Polehla (ed.), *350 let královéhradecké diecéze*, Červený Kostelec 2015, s. 47–53.
 - 6 K vývoji českých měst v letech 1740–1790: Pavel BĚLINA, *Česká města v 18. století a osvěcenská reformy*, Praha 1985, s. 41–113. K hradeckým událostem tohoto období zvláště Jaromír MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850. II/2. Léta 1740–1850*, Hradec Králové 1995. Řadu informací z nedochovaných pramenů, ale též osobní vzpomínky zachytil František de Paula ŠVENDA, *Čtvrtý hliněný obraz historie Království českého a paměť města Králové Hradce nad Labem [...]. Rozdíl II–IV*, Hradec Králové 1814, 1817. Z let 1740–1790 se bohužel dochoval jen zlomek z původní úřední produkce hradecké radnice.
 - 7 Z novější literatury k tomuto tématu například Pavel BĚLINA — Jiří KAŠE — Jan P. KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české. X. 1740–1792*, Praha — Litomyšl 2001, zvláště s. 15–41 a 53–66; Victor Lucien TAPIÉ, *Marie Terezie a Evropa: od baroka k osvícenství*, Praha 1997, zvláště s. 38–208; František STELLNER, *Sedmiletá válka v Evropě*, Praha 2000; Pavel BĚLINA, *Generál Laudon. Život ve službách Marie Terezie a Josefa II.*, Praha 1993.

a Uherské Hradiště.⁸ Průsmyk na hranicích Slezska a Horních Uher ochraňovaly Jablunkovské šance, jako opevněné místo byl veden i hrad Helfštýn.⁹

Válečné události, při nichž byl Hradec několikrát okupován pruskou armádou a stal se pro ni základnou pro další vojenské akce, opět ukázaly strategický význam východočeské metropole.¹⁰ Tato situace zapříčinila, že již v průběhu roku 1763 na místo přijel oberstleutnant Václav Pavlovský z Rosenfeldu s několika opevňovacími odborníky, kteří začali vyměřovat město a jeho ulice za účelem výstavby pevnosti, jež by se napříště stala štítem, ochranou proti možnému pruskému vpádu v oblasti severovýchodních Čech. V pamětní knize je dochován opis nařízení z 30. května 1764, které stanovuje cenu pozemků podle jejich kvality: za nejkvalitnější roli mělo být státem vyplaceno 120 zl., za roli střední jakosti 90 zl., za horší 65 zl. Pod rozhodnutím jsou podepsáni jak čelní představitelé města, tak i V. Pavlovský a adjunkt krajského úřadu Johann Steiner.¹¹ Guberniální nařízení oznamující rozhodnutí o přeměně města v pevnost a informující o příchodu stavebního personálu obdrželi Hradečtí 23. dubna 1765. Protože tušili neblahé důsledky, odesílali další prosby, aby bylo rozhodnutí zrušeno. K závěru roku 1765 cituje autor patnáctisvazkových hradeckých dějin František de Paula Švenda (1741–1822) povzdech zachycený písařem v městské pamětní knize, že „žádný tu rodilý vlastenec nebude se chtít usaditi.“¹²

NUCENÉ PŘESUNUTÍ HRADECKÉHO PŘEDMĚSTSKÉHO OBYVATELSTVA

V důsledku předchozích událostí bylo 17. února 1766 ustanoveno, že se obyvatelé obou hradeckých předměstí musí do 14 dnů vystěhovat, protože jejich domy budou z důvodu budování pevnosti zbourány. Vyvstal ovšem základní problém: Kam tak narychlo přesunout předměstské obyvatelstvo? V této souvislosti je zcela na místě položit si otázku, kolika obyvatel se měl tento závažný problém týkat. Podle nedávného výzkumu Hany Troszkové, která využívala dochovaný soupis, „šacuňk“ z roku 1727, se v městském obvodu za městskou hradbou nacházelo 340 domů a 47 dvorů. Zaměříme-li se na lokalitu obou předměstí, můžeme konstatovat, že na Mýtském předměstí bylo napočítáno 109 domů a 9 dvorů, na Pražském předměstí 132 domů a 15 dvorů. Cel-

8 K tématu nuceného přesunutí srov. zvláště Milan TICHÁK, *Vzpomínky na starou Olomouc a její předměstí*, Olomouc 2013.

9 Jiří SLAVÍK, *Královéhradecká pevnost*, Hradec Králové 2015, s. 14–15. Z dostupné literatury k dějinám pevností srov. též Ryszard Henryk BOCHENEK, *Od palisád k podzemním pevnostem*, Praha 1972; Christopher DUFFY, *Kámen a oheň. Bastionová pevnost, její zrod a vývoj v dějinách pevnostního válečnictví*, Brno 1998; Vladimír KUPKA a kol., *Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2001; TÝŽ, *Stavitelé, obránci a dobyvatelé pevností*, Praha 2005; Petr WOHLMUTH, *Bastionové pevnosti a vojenská revoluce*, Praha 2015.

10 K vývoji hradeckých událostí zvláště J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850. II/2*, s. 177–191.

11 Státní oblastní archiv Zámorsk, Státní okresní archiv [dále jen SOkA] Hradec Králové, Archiv města Hradec Králové [dále jen AMHK], Liber documentorum IV, inv. č. 310, kn. č. 21, fol. 1^v.

12 F. de P. ŠVENDA, *Čtvrtý hliněný obraz III*, s. 20, 36–37.

kem tedy 241 domů a 24 dvorů. Z uvedených čísel je zřejmé, že se 99 domů a 23 dvorů nacházelo v dalších částech hradeckého městského obvodu, z nichž se podařilo 73 domů a 17 dvorů lokalizovat do oblasti Kuklen, Pouchova, Zámostí, Malšovic a do oblasti „V Polích“¹³ a kopce sv. Jana.¹⁴ Od rozhodnutí zrušit obě předměstí nás ovšem dělí období čtyř dekad, a proto je třeba sledovat vývoj v této oblasti až do šedesátých let. Za zmínku tudíž stojí především následky požáru z roku 1762, kdy po zapálení města pruskými vojáky shořelo na Mýtském předměstí v okolí kostela sv. Antonína 30 domů a zástavba vedoucí k Orlici.¹⁵ Přestože máme dochovány zprávy, že se poničené město začalo záhy opravovat, nelze obnovu výstavby v této oblasti přesně vyčíslit. Při hrubých odhadech, vycházejících z počtu obytných objektů, které byly posléze vyřazovány, tak lze usuzovat, že se nucené přesunutí mělo dotknout asi 2 200 osob. Prostory vnitřního města, kam se již někteří uchýlili, proto nemohly poskytnout zázemí pro všechny.¹⁶ Navíc kolem tohoto hradeckého návrší mělo vzniknout vojenské pásmo a zátopová oblast, kde se stavět nesmělo.

Podle původní idey proto měla velká část obyvatelstva Mýtského předměstí nalézt útočiště ve vzdálenosti asi 4 km jihozápadním směrem od vnitřního města, na samém okraji městského území, kde se v krajině venkovského rázu rozkládal u rozsáhlých hradeckých městských lesů a několika rybníků kopec sv. Jana, obklopený několika hradeckými vesnicemi¹⁷ a využívaný v 16. a 17. století zvláště pro pěstování vína.¹⁸ Podle šacuňku z roku 1727 se navíc v této oblasti již nacházelo 34 domů.¹⁹ O výběru místa rozhodla 20. února tříčlenná komise, tvořená ředitelem stavby Pavlovským, primasem Františkem Schneiderem a hospodářským direktorem a radním Františkem Švendou, otcem F. de P. Švendy.²⁰

13 Na dnešním Slezském předměstí za skladištní oblastí je dodnes dochován pomístní název „V Poli“.

14 Pro celý městský obvod se nepodařilo nikam zařadit 26 domů a 6 dvorů. Hana TROSKOVÁ, *Majetkové a sociální poměry měšťanů věnného města v polovině 18. století (na příkladu Hradce Králové)*, diplomová práce, FF MU, Brno 2015, s. 72–74.

15 J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850 II/2*, s. 189.

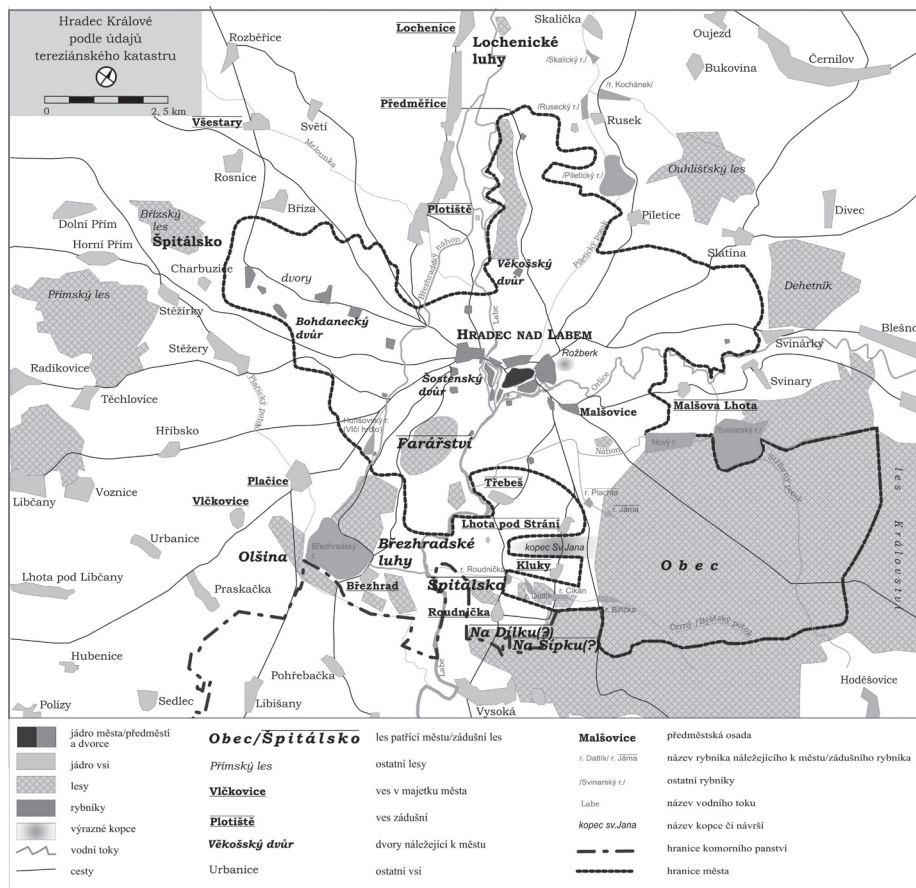
16 Velikost vnitřního města byla již při jeho založení předem dána velikostí hradeckého návrší, na němž se centrum vytvořilo. Kromě kopce sv. Jana se v městském obvodu ještě nacházel kopec Rožberk, velikostí odpovídající polovině hradeckého návrší, jenž byl v souvislosti s výstavbou pevnosti zcela rozebrán a použit při konstrukci valů. Muzeum východních Čech v Hradci Králové, fond Literární archiv, Karl Joseph BIENER von BIENENBERG, *Geschichte der Stadt Königgrätz II*, opis rukopisu pořídil František Böck, s. d., inv. č. LI/LA-7196, s. 661; F. de P. ŠVENDA, *Čtvrtý hliněný obraz IV*, s. 82–83.

17 V sousedství se rozkládalo několik vesnic, které byly v majetku hradecké obce: Kluky, Roudnička, Lhota pod Strání a Třebeš. Kromě těchto čtyř vsí bylo město vlastníkem osmi dalších: Březhradu, Vlčkovice, Plačic, Všestar (Šestar), Plotiště, Předměřic, Lochenic a Malšovy (Malšovská) Lhoty (srov. rekonstrukční mapy).

18 K tomu srov. Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Měštští zaměstnanci zajišťující provoz obecního majetku. Případová studie z předbělohorského „Hradce nad Labem“*, Sborník archivních prací 65, 2015, č. 2, s. 388–460, zde s. 449–450.

19 H. TROSKOVÁ, *Majetkové a sociální poměry*, s. 72.

20 F. de P. ŠVENDA, *Čtvrtý hliněný obraz III*, s. 38.

Hradec Králové podle údajů tereziánského katastru. Ve spolupráci s J. Vojtíškovou zpracoval archeolog Radek Bláha.²¹

Jak si však všichni záhy uvědomili, k vystěhování předměstského obyvatelstva nemohlo dojít v tak krátké době, a proto bylo nakonec vykupování předměstských domů, objektů a pozemků, které sloužily jako zahrady, pole či louky, realizováno postupně v průběhu několika let, a to od roku 1766 do 16. března 1780. Pro tento proces stanovování ceny nemovitosti se používal dobový termín „Abschätzung“ (vyšacování, odhad). Peníze byly vypláceny v hotovosti ze státní pokladny, přičemž bylo z ceny odečteno 10 % za stavební materiál, který si mohli majitelé ponechat a použít ho na stavbu nových obydlí. Po stanovení termínu demolice si však sami museli domy zbourat.²² Celkem bylo předměstskému obyvatelstvu z oblasti Pražského předměstí,

21 Aleš CHALUPA — Marie LIŠKOVÁ — Josef NUHLÍČEK — František RAJTORAL, *Tereziánský katastr český. Sv. 1, Rustikál (kraje A-CH)*, Praha 1964, s. 252-253.

22 SOkA Hradec Králové, AMHK, Liber documentorum IV, fol. 2-11.

Mýtského předměstí a osady Zámostí a též jezuitům,²³ minoritům, záduším a městské pokladně zaplacen v uvedeném období v hotovosti za 2,182 km² půdy a předměstské objekty 301 417 zl. 57 kr. Výkup se tak týkal 308 obytných objektů (domů, 3 mlýnů, 2 špitálů, 1 kláštera).²⁴ Poté se ještě realizovalo několik výkupů pozemků, a to mimo jiné pro vybudování fortifikační cihelny, skladu prachu za Kuklenami či v souvislosti s úpravou silnic. V těchto případech se však již jednalo o pozemky bez obydlí.²⁵ V době rušení pevnosti dosahovala rozloha pevnostního pásma velikosti 3,43 km².²⁶

Rok	V hotovosti vyplacená částka	Rozloha vykoupených pozemků ve čtverečních sázích (vídeňský čtvereční sáh = 3,597 m ²) ²⁷
1766	71 318 zl. 32 kr.	145 392
1767	33 059 zl. 13 kr.	18 099
1768	20 784 zl. 40 kr.	60 470
1769	2 656 zl. 40 kr.	16 762
1770	3 140 zl.	[?]
1773	2 055 zl. 16 kr.	15 446
1774	9 668 zl.	[?]
1776	78 638 zl. 6 kr.	69 260
1777	532 zl. 30 kr.	3 362
1778	52 865 zl. 52 kr.	211 401
1779	9 933 zl. 4 kr.	28 577
do 16. března 1780	16 736 zl. 4 kr.	37 786
CELKEM	301 417 zl. 57 kr.	606 555²⁸

Souhrn vydaných peněz a rozloha vykoupených pozemků do období března 1780.

Mapujme však celý proces podrobněji a sledujme v této souvislosti přesuny předměstského obyvatelstva. Jako první bylo třeba odstranit zástavbu nacházející se v pásmu pod samotným hradeckým návrším, kde bylo nutno provést regulaci obou říčních

23 Připomeňme, že řád byl zrušen až v roce 1773. K hospodaření jezuitů srov. Klára ZÁŘECKÁ, *Hospodaření jezuitského řádu v koleji v Hradci Králové a řádových kolejích založených po roce 1621*, dizertační práce, FF UHK, Hradec Králové 2013.

24 SOkA Hradec Králové, AMHK, Liber documentorum IV, fol. 2^r-11^v.

25 Tamtéž, fol. 11^v-13^v.

26 Karel FRIDRICH, *Stavební vývoj města Hradce Králové v nové době*, Osvěta lidu (Orgán Čsl. Národní demokracie v župě Královéhradecké) 27, 1924, č. 39, s. 1-2, zde s. 1-2.

27 Gustav HOFMANN, *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*, Sušice 1984, s. 84.

28 Tj. 2,182 km² půdy, která byla vykoupena do března 1780 od vlastníků předměstských nemovitostí. V případě let 1770 a 1774 rozloha vykoupených pozemků uvedena není, součet ovšem souhlasí (SOkA Hradec Králové, AMHK, Liber documentorum IV, fol. 11^v).

toků.²⁹ Zanikla tak v první vlně hejtmanství Pod Pražskou bránou, Malé Trávnice, Soukenice, Rybáře, U Sv. Antonína.³⁰ Ve světle Pierkerova plánu z roku 1756 vidíme, že nejhustší zástavba byla v oblasti kostela sv. Antonína a u Pražské brány. S poklesem významu rybnářství a soukenictví v předchozím období naopak zaznamenáváme v oblasti Soukenic a Rybářů převahu zahrad a luk. Poblíž kostela sv. Antonína jsou místy vzpomínána pole.

Už koncem roku 1766 bylo s nastartováním celého procesu na „Novém Hradci“, jak byla původně nazvána první nová předměstská osada,³¹ vybudováno kolem pěti domů, „z většího dílu starého dříví dosti bídě vystavěných“, jak vzpomíná F. de P. Švenda. Další poté následovaly, nikoli však v okolí kostelíka, jak bylo původně plánováno, ale především podél holické silnice, staré obchodní cesty, která dávala šance příznivému vývoji osady.³² Už z tohoto příkladu, kdy vybouranci přiměli městskou reprezentaci i ředitelství pevnosti ke změně projektu, je zřejmé, že obyvatelstvo přesunutě do okrajové části městského území s rázem venkovské krajiny bylo determinováno dosavadní životní zkušeností: k roku 1769 to dokládá výstavba obydlí pro duchovního a kostela sv. Antonína a o tři roky později též začátek výuky v jednotřídní škole;³³

29 V případě Labe se regulace týkala 1200 m říčního toku (nové koryto dokončeno v srpnu 1770), u Orlice 1600 m (dobudováno v prosinci 1771). J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850. II/2*, s. 196.

30 Mezi prvními vyšacovanými objekty je k roku 1766 uváděn i Vorličný mlýn („Adler Mühle“), za který bylo obci vyplaceno 8880 zl. (SOka Hradec Králové, AMHK, Liber documentorum IV, fol. 2^r). V roce 1767 došlo i na Nový mlýn v Malých Trávnících, který byl ohodnocen na 3000 zl. Od 15. století jeho komplex sloužil k zásobování vnitřního města vodou. Na počátku roku 1766 však údajně z nedopatření vodáka došlo k požáru, který jeho činnost umrtvil. V roce 1769 proto shledáváme snahu městské rady o obnovení jeho fungování. S ohledem na výstavbu pevnosti byla městu tato stavba povolena, ovšem s podmínkou, že v případě potřeby musí být dílo zbořeno, a to bez nároku na náhradu. V dubnu 1769 Hradečtí obdrželi částku 16 000 zl., již měli do objektu investovat „pro hlubší položení“. Stavba se však protáhla, neboť teprve v roce 1788 byl vybudován k vodárně most přes Labe; ten však vzápětí poškodila v roce 1789 voda a led. Vodárna nebyla v provozu ještě v období léta a komplikovala zásobování vnitřního města. Teprve 8. listopadu 1789 začala voda, hnaná z Nového mlýna, po městě proudit v železném potrubí. K. J. BIENER von BIENENBERG, *Geschichte II*, s. 664; F. de P. ŠVENDA, *Čtvrtý hliněný obraz III*, s. 63; TÝŽ, *Čtvrtý hliněný obraz IV*, s. 130, 143, 148.

31 Už na 1. vojenském mapování se však objevuje název Nový Hradec Králové. Úředně se takto obec přejmenovala teprve v roce 1869 (k tomu srov. dále). Ludvík DOMEČKA — František Ladislav SÁL, *Královéhradecko. Místopis soudního okresu královéhradeckého*, 1. díl, 1. část, Hradec Králové 1928, s. 48.

32 Již před vznikem Nového Hradce se při holické silnici u rybníka Plachta nacházel zájezdní hostinec s kovárnou „Na Brně“. F. de P. ŠVENDA, *Čtvrtý hliněný obraz III*, s. 48.

33 Původní kostel stál na Mýtském předměstí a byl v roce 1766 vyšacován i se špitálem na 15 059 zl. 10 kr. (SOka Hradec Králové, AMHK, Liber documentorum IV, fol. 5^r). Po něm následovala destrukce kostela sv. Jakuba, který byl ohodnocen na 4500 zl. (tamtéž, fol. 5^v). J. J. Solař uvádí chybně 4000 zl. (Jeronym Jan SOLAŘ, *Dějepis Hradce Králové n. Labem a biskupství hradeckého*, Praha 1870, s. 614). Posledním byl kostel sv. Petra, který byl filiálním minoritského kláštera. Vyšacován byl v roce 1778 na 4294 zl. 23 kr. (Liber documentorum IV, fol. 10^r).

Vnitřní město a přilehlá hradecká předměstí na Pierkerově plánu z roku 1756. Převzato z: Eva SEMOTANOVÁ — Miroslav RICHTER a kol., *Hradec Králové* (Historický atlas měst České republiky, sv. 5), Praha 1998, mapa č. 6.

tedy ještě dříve, než začala platit reformní nařízení, která tyto záležitosti v odlehlých místech posléze upravovala.³⁴ Na Novém Hradci, jenž dostal i městský půdorys s velkorysou uliční sítí, tak fungovala od roku 1772 lokálie (exponované kaplanství), jež spadala pod hradeckou farnost, ale na rozdíl od filiálek měla svého duchovního.³⁵ K lokálii byly připojeny okolní vesnice Kluk, Roudnička, Vysoká, Třebeš a Lhota pod Strání. Od roku 1776 byl novohradeckým duchovním správcem již vzpomínaný exjezuita F. de P. Švenda, který zde pobýval až do roku 1783. Na počátku jeho působení měl Nový Hradec 110 čísel popisných s celkem 548 dušemi.³⁶ S výstavbou pevnosti došlo i k vystěhování tkalců žijících na předměstí, kteří se přemístili zejména do ob-

³⁴ V základním souhrnu srov. Jan JANÁK — Zdeňka HLEDÍKOVÁ — Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2005, s. 147 a 192.

³⁵ J. J. SOLAŘ, *Dějepis Hradce Králové*, s. 614–615; Jaroslav ŠŮLA, *Správní vývoj římskokatolické církve a jejích institucí na území stávajícího královéhradeckého okresu (ke dni 30. června 2000)*, Královéhradecko. Historický sborník pro poučenou veřejnost 2, 2005, s. 101–171, zde s. 128–129.

³⁶ 10 domů se ještě nacházelo u kostela sv. Jana. F. de P. ŠVENDA, *Čtvrtý hliněný obraz III*, s. 159.

lasti budovaného Nového Hradce. Ten se poté stal trvalým sídlem jejich organizace. Zřejmě v této době se s nimi spojili i předměstští soukeníci — cech se poté nazýval tkalcovský a mezulánský. Kromě nich se v osadě usadili i zástupci dalších řemesel. Většina obyvatelstva se však živila zemědělstvím, někteří našli práci v okolních leších.³⁷ Za zmínku též stojí skutečnost naprosto neobvyklá: v roce 1784 byly osadě uděleny s ohledem na potřebu jejího rozvoje dva výroční trhy.³⁸

Další novou osadou byl Pouchov, který vznikl v místech pastvišť, bezpečně prameny doložených již ke druhé polovině 16. století. V okolí se též nacházely močály. Podle šacuňku z roku 1727 bylo v oblasti Pouchova šest domů a jeden dvůr.³⁹ Cílené osídlování oblasti, vzdálené od vnitřního města přes 3 km, začalo příkazem z roku 1776 zrušit kostel sv. Pavla na Střezině, součásti Mýtského předměstí, a postavit na Pouchově nový kostel, u něhož měl vzniknout hřbitov pro obyvatelstvo vnitřního města. Demolice kostela započala v březnu 1778.⁴⁰ S bouráním domů na Střezině se do oblasti Pouchova přesunulo i první obyvatelstvo. Už v roce 1780 byla v osadě vybudována dřevěná škola. V témže roce byla zahájena stavba nového kostela, ale nepříznivý vývoj zahraniční politiky výstavbu pozdržel. První farář nastoupil do svého úřadu až v roce 1787. Kromě Pouchovských a obyvatel okolních dvorů k farnosti spadaly i vesnice Piletice, Rusek, Slatina a osazenstvo mlýna Podhůra, situovaného na Orlici mezi Svinarami a Svinárkami. Protože fara prozatím nebyla vystavěna, farář bydlel ve škole.⁴¹

Třetí osadou, která se dotvořila přemístěním hradeckého předměstského obyvatelstva, byly Kukleny, nacházející se na okraji městského území přibližně 3 km západním směrem od vnitřního města. Podle šacuňku z roku 1727 se v této oblasti nacházelo sedm domů a jeden dvůr.⁴² Podnět k cílenému osídlování této oblasti dalo nařízení, které bylo do města doručeno 3. června 1776. Na jeho základě byl dán příkaz k pokračování bouracích prací, tentokrát zvláště na Pražském předměstí. Mezi prvními byl vyšacován a pobořen minoritských klášter,⁴³ který byl posléze přenesen na pozemek nazývaný „Kuklena“. Příkladem minoritů, kteří nový klášter opět zasvětili sv. Anně,⁴⁴ se řídili i další vybouranci z Pražského předměstí. Ti přesídlením

37 SOKA Hradec Králové, AMHK, Nový Hradec Králové, František Pitaš s. pozůstalost, s. 23.

38 L. DOMEČKA — F. L. SÁL, *Královéhradecko*, s. 49–50.

39 H. TROSZOKOVÁ, *Majetkové a sociální poměry*, s. 72 a 74.

40 Kostel byl vyšacován na 6454 zl. SOKA Hradec Králové, AMHK, Liber documentorum IV, fol. 9^v.

41 SOKA Hradec Králové, AMHK, Pouchov, Pamětní kniha obce Pouchova od roku 1923, inv. č. 1, kn. č. 1, s. 5–6; J. ŠŮLA, *Správní vývoj římskokatolické církve*, s. 129; J. J. SOLAŘ, *Dějepis Hradce Králové*, s. 624.

42 H. TROSZOKOVÁ, *Majetkové a sociální poměry*, s. 72 a 74.

43 Komplex byl ohodnocen na 25 344 zl. 46 kr. SOKA Hradec Králové, AMHK, Liber documentorum IV, fol. 9^v.

44 Klášter byl dostavěn v roce 1784 a zrušen nařízením Josefa II. o pět let později. Před tímto aktem ve skromně dostavěném klášteře působilo 7 kněží a 3 bratři laikové. Kněží byli po zrušení dosazeni na fary v Kuklenách, Vřestarech a Nedělišťích. Ostatní, jimž bylo vyplaceno odstupné, se odebrali do jiného minoritského kláštera (SOKA Hradec Králové, AMHK, Kukleny, Pamětní kniha městyse Kuklen 1776–1918, I. díl, inv. č. 1, kn. č. 1, s. 133).

do oblasti Kuklen rozšířili řady více než dvou desítek rodin, které se tu usazovaly už v letech 1766–1775. I v případě výběru Kuklen sehrála důležitou roli přítomnost významné obchodní cesty, která touto lokalitou procházela a směřovala na Prahu: jednalo se o polskou cestu (zvanou též kladskou či náchodskou). Kromě toho se v této oblasti scházely i menší komunikace, z nichž stojí za pozornost cesty na Jičín či na Nový Bydžov. I v Kuklenách došlo ještě v roce 1778 k výstavbě školy, dřevěné stavby s jednou třídou.⁴⁵ V roce 1780 už měla osada dva zájezdní hostince, 84 domů a působilo v ní 37 řemeslníků. Ostatní obyvatelstvo se živilo zemědělstvím nebo si vydělávalo při výstavbě pevnosti.⁴⁶ V roce 1786 byla zřízena kuklenská fara, k níž příslušely vsi Plačice a Vlčkovice a též okolní dvory, základ dalších předměstských osad Klacova a Bohdaneč,⁴⁷ které vznikly v roce 1780 v hradeckém obvodu v souvislosti s realizací raabizace na městských a bývalých jezuitských dvorech.⁴⁸ Kromě těchto dvou uvedených osad takto vznikly v místech bývalých městských dvorů i osady Šosteny a Věkoše a v oblasti bývalých jezuitských statků došlo k rozšíření zástavby v osadách Zámostí a Malšovice. Tato přeměna byla nepochybně usnadněna předchozími prudkými změnami a existencí nových životaschopných osad Nového Hradce, Kuklen a Pouchova, jimž tento příspěvek věnuje zvláštní pozornost. Z předměstské zástavby se zachovala jen část původně rozsáhlého Pražského předměstí, která dala název další osadě (Pražské Předměstí), spadající zprvu pod kuklenskou faru a školu.⁴⁹ Kromě přesunů do nových osad je však třeba zmínit i šest majitelů domů, kteří se uchýlili z Pražského předměstí do nedaleké vsi Plotiště.⁵⁰

Pro zasazení hradeckých událostí do širšího kontextu vývoje druhé poloviny 18. století připomeňme, že kromě královéhradecké pevnosti byly s ohledem na nepříznivou zahraničněpolitickou situaci v Čechách vybudovány ještě pevnosti Terežín a Josefov. I v těchto lokalitách došlo k nucenému přesunu obyvatelstva; v porovnání s hradeckou situací však v mnohem menším rozsahu.⁵¹ Terežínská pevnost vznikala v letech 1780–1790 a byla vybudována při řece Ohři asi 3 km od Litoměřic.⁵² Ani tato oblast nebyla bez původního obyvatelstva, a proto musel doksanský klášter eráru postoupit ves Kopisty, která zcela zanikla. Její obyvatelstvo bylo v roce 1781 přesunuto

45 Tamtéž, s. 72–73.

46 Tamtéž, s. 84–85.

47 Osady jsou dnes součástí Svobodných Dvůrů, jedné z hradeckých čtvrtí.

48 J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850 II/2*, s. 226; Zdeněk BERAN, heslo *Šosovní dvory a vesnice*, in: Jaroslava Divišová (ed.), *Encyklopedie města Hradce Králové, N–Z*, Hradec Králové 2011, s. 625; Jan KOŠEK — Martin LANDSMANN, heslo *Malšovice*, in: *Encyklopedie města Hradce Králové, A–M*, Hradec Králové 2011, s. 315.

49 SOKA Hradec Králové, AMHK, *Kukleny*, Pamětní kniha obce Pražského Předměstí I, inv. č. 1, kn. č. 1, s. 149.

50 František PIŠL, *Paměti obce Plotiště nad Lab.*, Holic 1938, s. 170.

51 Procesu nuceného přesunutí obyvatelstva z oblasti budoucího Terežína a Josefova se historiografie doposud detailněji nevěnovala. Zmapováno je pouze přemístění části pleského obyvatelstva, které bylo přesunuto do Rozběhic (<http://www.zdvorily.wz.cz/rozberice.htm> [náhled 24. 5. 2016]).

52 K problematice srov. zvláště Andrej ROMAŇÁK, *Pevnost Terežín a její místo v dějinách fortifikačního stavitelství*, Ústí nad Labem 1972.

do nově založených Nových Kopist. Obdobně bylo o rok později nuceně přesunuto obyvatelstvo vsi Travčice, jejíž nástupkyní je stejnojmenná ves, situovaná asi 3 km od pevnosti.⁵³

Pevnost Josefov, nazývaná do roku 1791 podle vesnice, která se v místech pevnosti původně nacházela (Ples), byla vystavěna v letech 1780–1787 nedaleko Jaroměře při soutoku Labe a Metuje.⁵⁴ Přípravy k budování pevnosti započaly již v roce 1764, a proto došlo v roce 1780 k odkoupení smiřického panství s inkorporovanými statky Ples, Jasenná a Újezd dvorskou komorou za 700 000 zl. S ohledem na rozmístění budoucí pevnosti bylo třeba přemístit obyvatelstvo vlastníci nemovitosti ve střední části Plesu. Většina těchto obyvatel posléze našla zázemí za hranicemi pevnostního pásma v nově založených osadách Nový Ples a Rasošky, 24 rodin bylo přemístěno do 15 km vzdálené vsi Rozběřice, nacházející se na druhé straně bývalého smiřického panství, kde byla k osídlení využita půda podrobená raabizaci. Dochované prameny dokládají, že se příchod pleského obyvatelstva neobešel bez sporů se starousedlíky, kdy se jablkem sváru stal zvláště boj o rozdělení obecních pozemků, které si chtěli nechat přidělit starousedlíci.⁵⁵ Z původního pleského osídlení se v oblasti Josefova nakonec dochovaly pouze osady Starý Ples a Dolní Ples, které náležely obdobně jako Nový Ples a Rasošky k jednomu katastru a patřily k fiktivní obci Ples. Teprve před rokem 1890 se osamostatnily.⁵⁶

KRÁLOVÉHRADECKÁ ZÁSTAVBA PŘED DOKONČENÍM PEVNOSTI

Závěrem si představme situaci v Hradci Králové k roku 1787, tj. dva roky před dokončením náročného stavebního podniku.⁵⁷ Ve světle josefínského katastru bylo ve vnitřním městě evidováno 232 číslovaných domů, z čehož bylo jedenáct objektů církevních (biskupská rezidence, č. p. 41, 50–56 určená pro kanovníky, arciděkanství a budovu semináře), 16 domů vojenské správy (domky u Mýtské brány č. p. 2–6 zabrala v roce 1786, bývalou jezuitskou kolej v roce 1775, č. p. 223–232 v roce 1786) a jeden dům židovský. Armádě patřily čtyři dělostřelecké baterie v parkánu, tj. mezi hlavní a parkánovou hradbou: Solniční (za dnešním č. p. 680 a 90), Svatodušská (na jihozápad u pozdější budovy měšťanského pivovaru), Kropáčka (malý pozemek za č. p. 27–29) a Velká (Mýtská, vedoucí od Mýtské brány až po dnešní Kavčí pláček), dále vlastnila celý okruh kolem vnitřního města, dělený na pět částí, a zátopovou oblast. Majitelem některých objektů ve městě byla též obec, jíž patřila věž Kropáčka, budova s hlavní

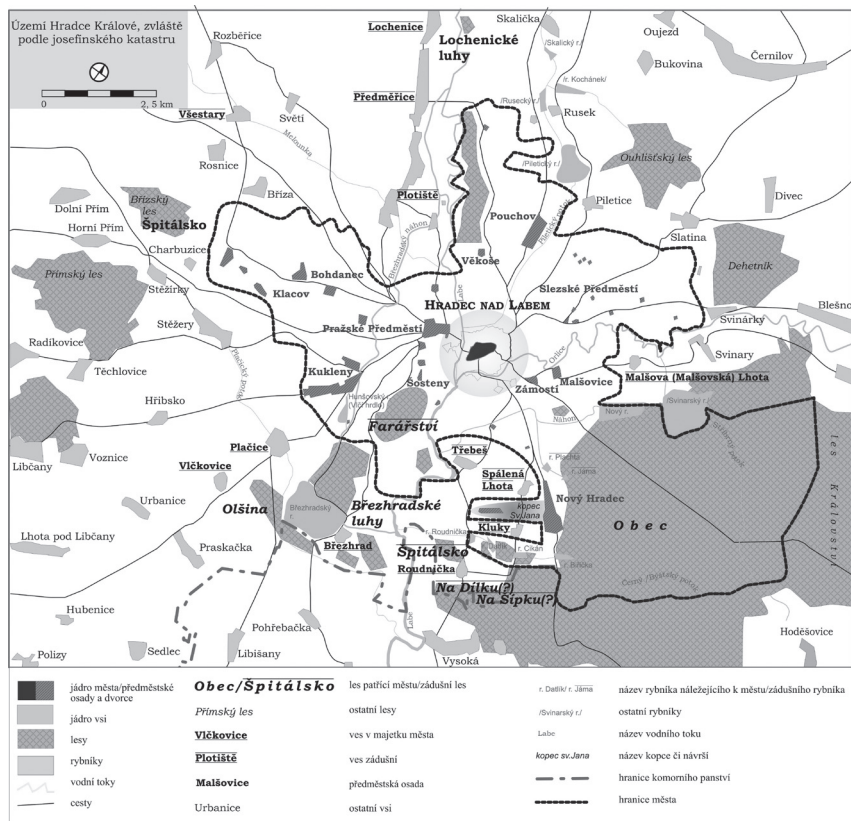
⁵³ Heslo *Terezín*, in: Ottův slovník naučný XXV, Praha 1906, s. 253–254.

⁵⁴ K výstavbě pevnosti souhrnně mimo jiné Radim VONDRÁČEK, *Josefov — symbol jedné epochy*, Praha 1991.

⁵⁵ <http://www.zdvorily.wz.cz/rozberice.htm> [náhled 24. 5. 2016].

⁵⁶ Heslo *Josefov*, in: Ottův slovník naučný IX, Praha 1895, s. 757; <http://www.novyples.cz/cs/leve-menu/historie-obce/kronika-obce> [náhled 8. 6. 2016].

⁵⁷ Pevnost byla zrušena na základě nejvyššího rozhodnutí z 18. července 1884, kdy zvláště prohraná prusko-rakouská válka z roku 1866 prokázala její nadbytečnost. J. SLAVÍK, *Královéhradecká pevnost*, s. 36.

Území Hradce Králové zvláště podle josefínského katastru.

Ve spolupráci s J. Vojtíškovou zpracoval R. Bláha.

neboli vzorovou školou, městský špitál, obecní sladovna, domek pro vybírání mýta, radnice, domek zvoníka, škola, solnice, dům určený pro velitele pevnosti (v místech dnešního Klicperova divadla) a obecní věznice.⁵⁸

Jako logický důsledek pronikavých změn shledáváme již v této době proměnu v profesním zaměření hradeckého obyvatelstva, zvláště pak s ohledem na ztrátu četných pozemků na předměstích, které vlastnili i majitelé domů vnitřního města. Vedle možnosti pracovat na pevnosti, kdy byly jednotlivé druhy práce pronajímány nejen Hradeckým formou licitace v příbytku komendanta, tj. velitele pevnosti,⁵⁹ řada obyvatel využívala příležitosti zásobovat ve městě vojenský element.⁶⁰

A jak se ve světle josefínského katastru změnilo osídlení předměstských osad? Na Pouchově bylo shledáno 76 domů, ve Věkoších 25, na Novém Hradci 184, v Malšovicích se Zámostí 33, na Pražském Předměstí 56, v Šostenách 10, v Kuklenách 132, v Boh-

58 J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850 II/2*, s. 225–226.

59 F. de P. ŠVENDA, *Čtvrtý hliněný obraz III*, s. 63.

60 J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850 II/2*, s. 239.

danci 18 (k nimž nebyly připočítány tři nedostavěné domky) a v Klacově 12.⁶¹ Celkem se tedy v předměstských osadách nacházelo 546 dostavěných domů. Porovnáme-li toto číslo se stavem z roku 1727, kdy je pro území za městskými hradbami uváděno 340 domů a 47 dvorů, je zřejmé, že se předměstská zástavba navýšila. Badatelsky podnětným se v této souvislosti do budoucna jeví výzkum přílivu venkovského obyvatelstva do těchto oblastí a též sledování vývoje cen nemovitostí ve jmenovaných osadách i ve vnitřním městě.⁶²

Až do poloviny 19. století si hradecké předměstské oblasti zachovávaly postavení osad, které se se vznikem obecního zřízení přeměnily na samostatné obce, k nimž příslušely okolní osady: obec Pouchov, Věkoše, Svobodné Dvory (osady Bohdanec a Klacov), Kukleny (mimo jiné osada Šosteny), Nový Hradec, Malšovice (mimo jiné osada Zámostí) a Pražské Předměstí. Od devadesátých let 19. století jsou z hradecké strany patrné snahy o jejich připojení,⁶³ které v roce 1942 korunoval vznik Velkého Hradce Králové.⁶⁴

* * *

V souvislosti s válečnými neúspěchy v letech 1740–1763 a ztrátou Slezska a Kladska přišla habsburská monarchie nejen o důležitou hospodářskou základnu, ale též o naprostou většinu pevností ochraňujících soustátí od severu. Válečné události, při nichž byl Hradec několikrát okupován pruskou armádou a stal se pro ni základnou pro další vojenské akce, opět ukázaly strategický význam východočeské metropole. V důsledku toho začaly již od roku 1763 probíhat přípravy k vybudování nové pevnosti, v jejímž důsledku měla zaniknout většina hradecké předměstské zástavby. Při hrubých odhadech lze usuzovat, že se nucené přesunutí mělo dotknout asi 2 000 osob.

K ohodnocování a vyplácení peněz za domy a pozemky docházelo v letech 1766–1780, poté spíše již jen výjimečně. V důsledku tohoto procesu se obyvatelstvo začalo postupně přesunovat zejména do tří nových předměstských osad: Nového Hradce, Pouchova a Kuklen, které se nacházely v městském obvodu. Od roku 1780 se rozrůstala zástavba i na území městských a bývalých jezuitských statků, u nichž byla

61 Tamtéž, s. 225–226; SOKA Hradec Králové, AMHK, Pražské Předměstí, Pamětní kniha, s. 87.

62 K dispozici jsou zvláště dvě knihy měšťanských práv a též trhové knihy: SOKA Hradec Králové, AMHK, Kniha přijatých sousedů a měšťanů 1707–1802, inv. č. 327, kn. č. 38; Kniha přijatých sousedů a měšťanů 1780–1808, inv. č. 328, kn. č. 39; Liber emptionum albus IX. 1760–1770, inv. č. 346, kn. č. 57; Liber emptionum albus X. 1750–1757, inv. č. 347, kn. č. 58; Liber emptionum albus XI. 1776–1798, inv. č. 348, kn. č. 59; Liber emptionum albus XII. 1783–1817, inv. č. 349, kn. č. 60; Liber emptionum albus XIII. 1787–1794, inv. č. 350, kn. č. 61.

63 Už v roce 1923 se stala součástí města obec Věkoše (K. FRIDRICH, *Stavební vývoj*, s. 2). Na počátku třicátých let vzniklo souměstí, skládající se z Hradce Králové, Pražského Předměstí, Kuklen a Nového Hradce Králové. I tento proces postupné integrace by měl být v budoucnu podroben pramennému výzkumu.

64 Jiří ZIKMUND — Jaroslava POSPÍŠILOVÁ — Zdena LENDEROVÁ, *Fotoalbum města Hradce Králové 1918–1945*, Hradec Králové 2002, s. 8.

provedena raabizace, a došlo tak ke vzniku dalších předměstských osad, které se nacházely za vojenským pásmem. Jako logický důsledek pronikavých změn shledáváme již v této době proměnu v profesním zaměření hradeckého obyvatelstva, zvláště pak s ohledem na ztrátu četných pozemků na předměstích, které vlastnili i majitelé domů vnitřního města. Vedle možnosti pracovat na pevnosti, kdy byly jednotlivé druhy práce pronajímány nejen Hradeckým formou licitace, také řada obyvatel využívala příležitosti zásobovat ve městě vojenský element.

Až do poloviny 19. století si hradecké předměstské oblasti zachovávaly postavení osad, které se se vznikem obecního zřízení přeměnily na samostatné obce, k nimž příslušely okolní osady: obce Pouchov, Věkoše, Svobodné Dvory (osady Bohdanec a Klacov), Kukleny (mimo jiné osada Šosteny), Nový Hradec Králové, Malšovice (mimo jiné osada Zámostí) a Pražské Předměstí. Teprve po roce 1918 se začaly vytvářet reálné podmínky k jejich opětovnému přiřazení k Hradci Králové.

RÉSUMÉ:

In the context of war disasters failures in 1740–1763 and the loss of Silesia and Kłodzko, the Habsburg monarchy lost an important economic base but also the vast majority of fortresses protecting it from the north. The war events, during which Hradec was occupied by the Prussian army several times and became the springboard for further military action, again showed the strategic importance of the East Bohemian metropolis. In consequence, preparations for the construction of a new fortress began in 1763, resulting in the disappearance of most of the Hradec suburbs. In rough estimates, it can be assumed that the forced move affected about 2,000 people.

The house valuation and payment of money for the houses and land took place in 1766–1780, and afterwards only exceptionally. As a result of this process, the population began gradually to move to three new suburban settlements: New Hradec, Pouchov and Kukleny, which were located within the town circumference. Since 1780, the area expanded to these far-reaching territory of existing urban and former Jesuit estates, which had underwent a Raabization, which gave rise to further suburban settlements that lay behind the military zone. As a logical consequence of these far-reaching changes, we already find, by this time, a change in the professional orientation of the Hradec population, especially with regard to the loss of numerous plots of land in the suburbs owned by homeowners in the inner town. Besides the possibility of working on the forts, when individual types of work were allotted to the inhabitants of Hradec by auction, many people exploited the opportunity to supply the garrison in the town.

Until the middle of the 19th century, the Hradec region of the suburbs retained the status of settlements which, with the establishment of the municipal system, were transformed into separate municipalities to which the surrounding settlements belonged: Pouchov, Věkoše, Svobodné Dvory (settlements Bohdanec and Klacov), Kukleny (Šosteny settlement), Nový Hradec Králové, Malšovice (settlement Zámostí) and Pražské Předměstí. It was only after 1918 that the necessary conditions for re-affiliation to Hradec Králové began to be created.

PhDr. Jana Vojtíšková, Ph.D., vyučuje na Katedře pomocných věd historických a archivnictví FF UHK, v jejímž rámci též řídí Centrum urbánní historie. Odborně se zaměřuje zvláště na dobu předbřlohorskou, dějiny měst, městskou diplomatiku a správu, městské právo, působnost purkrabství Hradeckého kraje, vývoj českého jazyka v 15.–17. století a ediční teorii a praxi (jana.vojtiskova@uhk.cz).